

Zlatko BINENFELD

KEMIJSKA ORUŽJA I RAZORUŽANJE

Od 12. do 14. aprila o.g. održan je u Londonu redovni godišnji sastanak tzv. Pagvaške radne grupe za bojne otrove. Osnovna tema skupa je bila: traženje izlaza iz situacije u kojoj bojni otrovi predstavljaju jednu od najozbiljnijih prijetnji, posebno za manje zemlje. Sastanku je prisustvovalo 20 poznatih svjetskih stručnjaka sa područja kemijskih, medicinskih i pravnih nauka, među kojima i W. Baudissin, direktor Instituta za mir i sigurnost u Hamburgu, akademik Emeljanov iz SSSR, M. Kaplan, generalni direktor Pagvaške konferencije, akademik Kh. Lohs iz DR Njemačke, A. J. J. Ooms, direktor kemijskog instituta TNO iz Holandije i drugi. Iz Jugoslavije su učestvovali V. Vojvodić iz Beograda i Z. Binenfeld iz Zagreba.

Na dnevnom redu su dominirale tri osnovne teme: a) pitanja verifikacije u realiziranju sporazuma o zabrani kemijskih oružja; b) vojni i drugi aspekti kemijske odmazde; i c) sadašnja situacija na području kemijskih oružja. Podnijeto je ukupno 12 referata, na osnovu kojih je sačinjen i završni dokument konferencije. Kao i na mnogim drugim međunarodnim skupovima, tako su i ovdje dominirali ne samo različiti pristupi, već i potpuno oprečni prijedlozi za rješavanje vitalnih problema. Konfrontiranje je bilo uočljivo, naročito između sovjetskih i američkih naučnika.

Polazna teza *sovjetskog* predstavnika Babijevskog zasnivala se na stavu da je uništenje postojećih zaliha kemijskih oružja, zajedno sa efektivnom kontrolom sprovođenja tog zadatka, kamen temeljac cjelokupnog kompleksa kemijskog razoružanja. Osnovu kontrole trebalo bi da čine nacionalne agencije za verifikaciju, uz obavezu međunarodne razmjene informacija. Informacije bi mogle uključiti i nove podatke do kojih bi se došlo istraživanjima čiji je cilj konverzija bojnih otrova u spojeve sa mirnodopskom primjenom. O zabrani razvoja kemijskog oružja govorio je i akademik Emeljanov.

Između ostalog, on je iznio podatak da je u izradi nacrtu konvencije o zabrani razvoja i proizvodnje ove vrste oružja sudjelovalo više sovjetskih naučnika i akademika, ali da se rješenje ovog problema ne može postići, jer SAD čine stalne prepreke u Komitetu za razoružanje u Ženevi.

Tema *jugoslovenskog* predstavnika Z. Binenfelda razmatrala je probleme kemijskog razoružanja i malih zemalja. Analizirajući s tim u vezi postojeću situaciju, Z. Binenfeld je došao do zaključka da nesvrstane i druge manje zemlje čija su gledišta na problem kemijskog naoružanja slična čine posebnu grupaciju, koja se u mnogo čemu bitno razlikuje od SAD, SSSR i njihovih vojnih saveznika. Jedno od obeležja nesvrstanih (kada je riječ o kemijskom oružju) jeste činjenica da one ne posjeduju kemijsko oružje, niti je ono locirano na njihovoj teritoriji. S obzirom na to, kemijsko oružje za njih predstavlja veću opasnost nego za države u vojnim paktovima. U protivkemijskom i sanitetsko-kemijskom pogledu one su, takođe, znatno manje zaštićene, a u nekima od njih je stupanj zaštite gotovo minimalan. Kada se to ima u vidu, potpuno je logičan i opravdan stav ove grupe zemalja kojim se zahtijeva kompleksno i *cjelovito kemijsko razoružanje*. Ideje o tzv. stupnjevitom rješavanju problematike kemijskog oružja, uz duže zadržavanje nekih kategorija bojnih otrova u naoružanju, naša zemlja energično odbacuje, jer suštinski ništa ne mijenjaju.

Za nesvrstane zemlje problem verifikacije kemijskog oružja svodi se, praktički, na tri zahtjeva: kontrolirano uništenje postojećih zaliha i kemijskih oružja u najkraćem vremenskom periodu; efikasnu kontrolu proizvodnje; i sprečavanje proliferacije. Najprihvatljivije rješenje kojim bi se obezbijedilo sprovođenje ovih zahtjeva jeste međunarodna kontrola kao dio jedinstvenog sistema nacionalne i internacionalne verifikacije. Većina ovih zemalja, naime, nema ni tehničkih mogućnosti ni stručnog osoblja za bilo koji vid tehničke verifikacije. Zbog toga je za njih osnovni problem — kako spriječiti proliferaciju kemijskog oružja, uključujući i binarna.

Prema ocjeni M. Kaplana, generalnog direktora Pagvaške konferencije, dosadašnji pregovori o kemijskom razoružanju u Ženevi su potpuno blokirani već dvije godine, jer ni SSSR ni SAD nisu održale obećanje iz 1974. god. o tzv. zajedničkoj inicijativi za rješavanje ovog problema. Japanski prijedlog je ostao i dalje otvoren za diskusiju, ali i on pruža mogućnost za beskonačne diskusije, što je, uostalom, karakteristika pregovora o razoružanju. Nedavno objavljena vijest iz Austrije o proizvodnji jednog nervnog BOt kao terorističkog oružja (od strane kriminalističkih elemenata) ponovno je

potvrdila tezu mnogih država o nepostojanju monopola nad tim oružjima, pa se u vezi s tim postavilo pitanje: da li mjere verifikacije i kontrole mogu uopće da se suprotstave uspješno problemima koje nameće tehnički razvoj? Profesor Kaplan navodi kao primjer i toksine koje proizvode mikroorganizmi koji su također »pokriveni« sporazumom o biološkom ratu, ali za koje nije reguliran način verifikacije.

Tema o verifikaciji kemijskih oružja bila je predmet rasprave i većine ostalih referenata. O njoj su govorili švedski delegat S. Lundin, Holandani A. J. J. Ooms i predstavnik V. Britanije J. Perry Robinson, a posredno su je razmatrali i drugi. Finski naučnik T. Lehti je informirao konferenciju o mogućnim posljedicama upotrebe kemijskog oružja u subarktičkim predjelima, tema njegovog zemljaka J. Miettinnena je bila »kemijska odmazda«, a Englez J. Perry Robinson je referirao o tretmanu tzv. onesposobljavajućih bojnih otrova u okviru konvencije o zabrani kemijskog oružja.

Prema mišljenju *švedskog* naučnika S. Lundina, još uvijek ne postoje sigurne metode tzv. udaljene verifikacije skrivenih zaliha kemijskog oružja. Da bi se one ustanovile, potrebna je inspekcija na licu mjesta, a to je najčešće neizvodljivo. Eventualno bi se to moglo riješiti upotrebom testova toksičnosti prije i poslije uništenja, odnosno konverzije kemijskog oružja, ali ni ovaj metod ne garantira potpuni uspjeh. Do sličnih zaključaka su došli i Holandani A.J.J. Ooms i H. Botter istražujući mogućnosti verifikacije nervnih BOT. Po njima, zapažanja putem satelita nisu perspektivna, a ni na fotografijama snimljenim iz aviona nisu uočene nikakve razlike između tvornica bojnih otrova i drugih kemijskih poduzeća. Identifikacija opitnih vježbi na kojima se upotrebljavaju bojni otrovi nije efikasna ni metodom spektrometara opremljenih laserima, a još manje se može očekivati od uzimanja uzoraka vode i atmosfere u eksteritorijalnim područjima. Jedino efikasnim ostaje treći metod verifikacije — inspekcija na licu mjesta. Prikazan je metod kojim je moguće otkriti čak i veoma neznatne količine kemijskih sredstava (naročito nervnih BOT), koja se puste u rijeke u toku 24 časa (oko 5 kg VX).

Interesantne podatke je iznio T. Lehti iz *Finske*. Njegova polazna teza je da male zemlje moraju biti sposobne za odbranu od modernog kemijskog oružja, iako ga ne posjeduju, a za ilustraciju je odabrao nordijske zemlje. Subarktička klima ovog područja ne spriječava, naime, primjenu kemijskih oružja, niti značajno smanjuje njihovu efikasnost, ali im je difuzija sporija, a potrebne su i veće količine u šumama nego na otvorenom zemljištu. Ispresijecani teren i rijetka putna mreža favoriziraju upotrebu tekućih BOT kojima je moguće »blokirati teren« za duže vrijeme, ali to može biti istovre-

meno i prepreka za napadača. Rijetka naseljenost ne podstiče upotrebu BOt, a kako su zgrade zbog hladnoće dobro zaptivene, a ljudi nose debela odijela, to su i mogućnosti zaštite znatno veće. U dejstvima na otvorenom prostoru, međutim, potrebe za detekcijom i dekontaminacijom su znatno veće.

U subarktičkim uslovima vegetacija se u slučaju primjene herbicida sporo obnavlja, ali to važi samo za kultivirane biljke. Šume međutim, pružaju zaštitu još dugo poslije svoje biološke smrti, što je veoma značajan činilac u procjenjivanju mogućnosti otpora agresoru. Ukoliko bi se postiglo iznenađenje — rezultati bi, vjerovatno bili veći. To je bila tema drugog finskog predstavnika J. Miettinnena.

Iznenađenje postignuto iznenadnom primjenom BOt moglo bi biti veoma privlačno za svakog agresora — kaže Miettinnen. Međutim, ako se ima u vidu tablica gubitaka, takva iznenađenja su moguća samo u lokalnim operacijama; u velikim razmjerama bila bi uspješna samo jednom. Većina vojnih rukovodilaca smatra upotrebu bojnih otrova veoma kompliciranom i otežavajućom, čak i za onoga ko bi ih primjenio. Za branioca je najvažniji element dobra zaštita ali treba imati i ofanzivne mogućnosti radi odmazde.

Sa stanovišta međunarodnog prava, početna (prva) upotreba kemijskog oružja bila bi ilegalna, i izazvala bi, vjerovatno, oštre diplomatske i političke reperkusije. Teško je reći šta bi dalje bilo — i da li bi agresor obustavio upotrebu BOt. Za žrtvu agresije to bi moglo da ima izuzetno teške posljedice. Da bi to na vrijeme preduprijedile, male zemlje insistiraju na donošenju sporazuma o zabrani upotrebe kemijskog oružja. Sada je za to najpogodnije vrijeme jer postojećim zaliham a bojnih otrova polako ističe rok upotrebljivosti, a odluka o uvođenju novih još nije donijeta. Zato bi čak i nepotpuna verifikacija u sadašnjem momentu mogla biti zadovoljavajuća.

O izgledima za postizanje eventualnog sporazuma o zabrani upotrebe kemijskog oružja govorio je i *Amerikanac* R. Robert. Po njemu, SAD su jedina zemlja koja je do sada javno izjavila i priznala da posjeduje zalihe bojnih otrova. Zaključak koji iz toga proizilazi svodi se, u suštini, na slijedeće: ne može biti efikasnog sporazuma o uništenju zaliha BOt ukoliko svi oni koji ih posjeduju to ne priznaju. U SAD, inače, postoji veliki interes u pogledu mogućnosti protivkemijske zaštite, ali se često naglašava da se to može shvatiti i kao namjera za ofanzivnu primjenu ovog oružja.

U pogledu tehničke specifikacije, najprikladnija izgleda verifikacija koja je udaljena od mjesta kontrole. U SAD su razvijene automatske metode na bazi inhibicije holinesteraze, kojima je mo-

gućno otkriti prisutnost nervnih BOt na udaljenosti od 2 km, a radi se i na proizvodnji aparata sa 1.000 puta većom osjetljivošću. Međutim, sve dok bude vladao vakuum informacija — ne može se verificirati sporazum o zabrani kemijskih oružja. Zato sve države treba da daju podatke koji će omogućiti stvarnu diskusiju i na neformalnim Pagvaškim sastancima i u Komitetu za razoružanje OUN.

Mnoge podatke o ovoj temi izložio je u svom referatu i britanski predstavnik J. Perry Robinson. On smatra da se problem sporazumijevanja u vezi sa zabranom kemijskih oružja drastično izmijenio poslije najave zajedničke inicijative SAD — SSSR 1974. godine, ali da je cilj tog sporazuma bilo zaustavljanje inicijative manjih zemalja, tj. prelazak sa multilateralnog na bilateralno dogovaranje. S obzirom na ovo saznanje, ostalih 29 država članica Komiteta za razoružanje u Ženevi su ostale veoma skeptične u odnosu na takve ideje. Prema dosadašnjim podacima, izgleda da SSSR pokazuje, ipak, s tim u vezi veću inicijativu. Amerikanci, doduše, upozoravaju na navodno izvanrednu protukemijsku odbranu u oružanim snagama SSSR i na njihovu spremnost za primjenu kemijskih oružja (opiti sa viskoznom somanom), ali o tome postoje i drukčija mišljenja. U tzv. stupnjevitom prilazu zabrane kemijskih oružja, SAD su unekoliko modificirale svoje stavove, jer umjesto »najopasnijih smrtonosnih BOt« predlažu termin »sve smrtonosne aspekte«. Samo za 1977. god. predvidjele su 74 miliona dolara za nabavku zaštitne opreme od kemijskih oružja, s tim da se taj tempo zadrži i idućih godina.

S obzirom na to da SSSR ne želi da prizna posjedovanje kemijskog oružja, teško je očekivati da može doći do zajedničke izjave o odricanju od njegove upotrebe. Svi dosadašnji pregovori u tom smislu više pokazuju želju za ubrzavanjem modernizacije kemijskih oružja nego za njihovim ukidanjem. Ukoliko se ništa ne promijeni, treba očekivati ponovno uspostavljanje binarnog programa SAD. Koliko je poznato, u aktivnom razvoju se nalazi 7 vrsta binarne municije punjene sa VX, sarinom i IVA (spoj koji djeluje i preko kože i udisanjem). Izgleda da je zasad još nepoznat nervni BOt pod šifrom »EA 5365«. Za nabavku tri vrste bojevih glava namijenjenih za brzo pokrivanje terena, raketne sisteme za podršku i rakete zrak-zemlja predviđeno je 265,5 miliona dolara i 36 miliona za izgradnju tvornica.

U grupi tzv. onesposobljavajućih otrova, koje uvodi armija SAD, naročito intenzivno se radi na spoju EA 3834 (nedefinirani glikolat), koji ima centralno djelovanje sličnog efekta kao i BZ. Također se radi na spoju EA 4923, tekućem nadražljivcu (za suzbijanje štrajkova). U SAD, inače, postoje 4 kategorije otrova za onesposobljavanje: za suzbijanje štrajkova; za uznemiravanje bez direktnog prouzroko-

vanja gubitaka; za onesposobljavanje sa gubicima (efekt traje tako dugo kao i operacija u kojoj se primjenjuje); školski BOt. Problem je u tome kako u buduće konvencije o zabrani kemijskih oružja uključiti drugu i treću grupu, s obzirom na različit tretman koji o ovoj grupi BOt imaju pojedine zemlje. Želje nekih zemalja da zadrže pravo proizvodnje i upotrebe otrova za suzbijanje nemira mogle bi se prihvatiti pod uslovom da se specificiraju dozvoljene količine (SAD su na primjer, samo u jednom danu upotrijebile u Vijetnamu veću količinu ovih otrova nego V. Britanija u Sjevernoj Irskoj za 2 godine).

Na kraju rada konferencije usvojen je završni dokument, u kojem je posebno mjesto dato vojnim aspektima upotrebe kemijskog oružja i problemima njegove verifikacije. U odnosu na prvu grupu pitanja, pošlo se od konstatacije da je kemijski dio proizvodnje bojnih otrova općepoznat i da zajedno sa mogućnostima njihove proliferacije od onih koji to oružje posjeduju predstavlja stalnu opasnost. Rješenje leži, prvenstveno, u političkoj sferi, ali vojna razmatranja imaju, ipak, odlučujući uticaj.

Sa stanovišta vojnih blokova, upotreba kemijskih oružja očito ne može prouzrokovati takve odlučujuće strategijske prednosti kao neke druge vrste oružja, a u taktičkom pogledu imaju čak i mnoge nepogodnosti zbog potrebe za složenim i teškim mjerama zaštite. Iz tih razloga njihova zabrana, sa vojnog aspekta, ne bi trebalo da predstavlja problem. Zato je predloženo da se ovo oružje ne upotrebljava čak ni radi odmazde, a sugerirano je i međusobno razmjenjivanje stručnjaka pri uništavanju postojećih zaliha, prisustvovanje manevrima i dr.

Za manje zemlje i države koje ne posjeduju ovu vrstu oružja, savremena kemijska borbená sredstva predstavljaju potencijalnu opasnost. Jedna od mogućnosti smanjivanja tog rizika jeste uvođenje odgovarajućeg stupnja zaštite i obuke stanovništva i oružanih snaga. Latentna opasnost leži i u tome što neke zemlje mogu zaključiti da bi im primjena kemijskog oružja mogla obezbijediti odgovarajuće prednosti u odnosu na protivnika koji ne posjeduje odgovarajuće mjere i sredstva zaštite, a posljedice mogu biti katastrofalne (naročito u lokalnim razmjerama).

Što se tiče *verifikacije* kemijskog oružja, zaključeno je da osnovni problem međusobnog povjerenja predstavlja uništenje postojećih zaliha BOt. Glavna odgovornost s tim u vezi pada na nacionalne agencije za verifikaciju, ali ne treba isključiti ni mogućnost prisustvovanja stručnjaka međunarodne agencije za verifikaciju.

Za razliku od verifikacije uništenja postojećih zaliha, verifikacija proizvodnje je znatno osjetljivija, prije svega sa stanovišta očuvanja industrijske tajne i državne sigurnosti. Iz tih razloga prisutnost eksperata međunarodne agencije dolazi u obzir samo u iznimnim situacijama, kao što su direktna optužba o kršenju sporazuma i sl., ali i u tom slučaju samo uz dozvolu optužene strane. Da bi se, ipak, omogućilo praćenje eventualne proizvodnje, preporučuje se tzv. ekonomska verifikacija, tj. kontrola utroška fosfora neophodnog za sintezu nervnih bojnih otrova.

Zaključci o problemima verifikacije u manjim zemljama preuzeti su gotovo u cjelini iz referata jugoslovenskog predstavnika. Posebno je naglašeno da su male zemlje zainteresirane za što skorije uspostavljanje jedinstvenog sistema nacionalne i međunarodne verifikacije iz dva osnovna razloga: da bi se spriječila i identificirala proliferacija tog oružja, i drugo — što većina ovih zemalja nema mogućnosti za obrazovanje i funkcioniranje nacionalnih agencija, već se u svim važnijim pitanjima moraju oslanjati na međunarodnu agenciju.

Naredni sastanak Pagvaške radne grupe zakazan je za kraj avgusta o.g. u DR Njemačkoj. Očekuju se nove teme poslije specijalnog sastanka eksperata za kemijski rat Komiteta za razoružanje u Ženevi, koji će se održati prvih dana jula.